

ACHTER DE SCHERMEN VAN HET UNIONISME

door

Helmut GAUS

Assistent aan de Rijksuniversiteit te Gent

Het is een traditie in de Belgische geschiedschrijving, het jaar 1839 als het eindpunt van het Unionisme te zien. Immers, aldus deze traditie, in 1839 ratificeert het Belgisch parlement het Verdrag van de 24 artikelen, waardoor alle mogelijke vijandelijke dreiging vanwege de Nederlandse koning ophoudt te bestaan. Er is dus voor de aan het bewind zijnde unie van katolieken en liberalen, althans volgens de traditionele denkwijze, geen noodzaak meer hun eigen geschillen te onderdrukken. Waren beide groepen tot dan niet genoodzaakt in de eerste plaats België zelf in stand te houden en te verdedigen, en alle partijbelangen op de tweede plaats te stellen (1) ?

Het klinkt volkomen logisch. Er zijn nochtans aanwijzingen die deze motivering voor het broederlijk samengaan van beide groepen en het in stand houden van de unionistische politiek tot 1839 in een twijfelachtig daglicht stellen.

Indien men het wegvallen van een "dreiging uit het Noorden" als het hoofdmotief voor het beëindigen van het unionisme zou aanvaarden, zou men het einde van het unionisme niet in 1839, maar in het voorjaar van 1838 moeten situeren. Het is immers op 14 maart 1838 dat koning Willem aan Londen laat weten dat hij bereid is het Verdrag van de 24 artikelen te ondertekenen en België te erkennen. Ook de redenen waarom het tot 1839 heeft geduurd voor alle onderhandelaars het eens waren, maken dat het wegvallen van een dreiging uit het Noorden als hoofdoorzaak voor het einde van het Unionisme zeer twijfelachtig is.

Nergens, noch op het niveau van de buitenlandse betrekkingen, noch op dat van de binnenlandse politiek, noch op dat van de opinie der massa, blijkt dat koning Willem als een dreiging is aanzien. Uit

(1) Cfr. o.a. E. BANNING, "Histoire parlementaire depuis 1830", in *Patria Belgica*, vol. 2, Bruxelles 1873, p. 482. C. TERLINDEN, "Histoire politique interne", in *Histoire de la Belgique contemporaine 1830-1914*, vol. 2, Bruxelles 1929, p.65. H. PIRENNE, *Histoire de la Belgique*, vol. VII, Bruxelles 1932, p.96.

het verloop van de onderhandelingen in Londen komt naar voor dat de Belgen zelf de meest recalcitrante onderhandelingspartners zijn geweest. Zij verzetten zich aanvankelijk tegen het afstaan van een deel van Limburg en van Luxemburg. Als Londen vraagt op hoeveel België de schuld schat die het aan Nederland moet betalen, antwoordt de Belgische regering dat zij dit niet kan vaststellen, vermits de papieren, nodig voor het vaststellen van deze schuld, in Nederlandse handen zijn. Als Londen dan zelf een bedrag van 5,4 miljoen gulden vaststelt, is België bereid 3,2 miljoen gulden te betalen, daarna 3,6, daarna 3,8. Om duidelijk te laten blijken dat men helemaal geen schrik heeft en zich zeker niets wil laten opdringen, roept koning Leopold generaal Skrynecki naar België. België beschikt immers niet over een generaal met oorlogservaring, terwijl de laatste nog maar pas in Polen naam had verworven. De mogelijkheden hebben dan ook in dit gebaar zeer duidelijk zijn bedoelingen gezien, zodat Pruisen en Oostenrijk geëist hebben dat de generaal uit het land zou worden gewezen. Hierop antwoordt minister de Theux met een weigering, waarop de Oostenrijkse en Pruisische diplomatieke afvaardigingen samen met hun personeel het land verlaten. Men had veeleer de indruk van een dreiging uit het Zuiden dan van een dreiging uit het Noorden.

Als dan ten slotte op 19 maart de eindstemming in de Kamers plaats heeft, blijken er op de 100 volksvertegenwoordigers slechts 8 meer dan de helft te vinden voor de aanvaarding van het Verdrag (2).

Trouwens, bij de bredere bevolkingsgroepen was men nog veel minder ingenomen met koning Willems gebaar België uiteindelijk toch als zelfstandige staat te erkennen. Men had integendeel moeite, om een niet helemaal spontane oorlogszuchtige houding, die zich verzette tegen het afstaan van een kleine "400.000 -ielen" aan een protestantse vorst, te matigen (3).

Ten slotte lijkt ons de algemeen gangbare interpretatie i.v.m. het einde van het unionisme gebrekkig, omdat voor het verklaren van een binnenlandse situatie, het einde van het unionisme, helemaal geen rekening wordt gehouden met de binnenlandse toestanden zelf en de daarin besloten mogelijkheid of onmogelijkheid voor een dergelijke verbreking. Dit betekent niet dat deze ratifikatie helemaal geen invloed heeft gehad op de binnenlandse politiek, maar maakte ze wel twijfelachtig als enige verklaring.

Het alternatief dat wij hier pogen voor te stellen als verklaring voor

(2) A. DE RIDDER, "La Belgique et les puissances européennes", in *Histoire de la Belgique Contemporaine 1830-1914*, vol. 1, Bruxelles 1928, pp. 109-116.

(3) Zie p. 383.

het einde van het unionisme, is het feit dat de "partijen" zelf een kritisch punt in hun evolutie hebben bereikt, meer bepaald in hun interne konsolidatie en praktische uitbouw. M.a.w. uit de gegevens die volgen, menen wij te kunnen stellen dat beide regeringspartijen, of juist, de katolieken, zelf de vrede op regeringsniveau hebben verbroken, vanaf het ogenblik dat zij zich krachtig genoeg voelden tegenover de liberalen om dit met een zekere kans op succes te wagen. Wat de interne konsolidatie betreft is voor de liberale zijde tot heden nog niet zo veel materiaal aan het licht gekomen. Vooral de rol van de vrijmetselarij is belangrijk voor de periode waarin een liberale partijorganisatie nog niet bestond (4). Daarenboven menen wij uit het hiernavolgende materiaal te kunnen stellen dat de katolieken deze unie moesten verbreken van zodra zij daartoe in staat waren, op grond van de politiek van machtsverwerving waarvoor het episkopaat had geopteerd.

Om deze hypothese te kunnen ontwikkelen is het noodzakelijk eerst nog even de modaliteiten van de politieke machtsontplooiing in deze jaren aan te duiden. In België gold het cijnskiesstelsel. Legale macht kon derhalve alleen verworven worden door middel van verkiezingen, welke middelen daarbij ook werden gebruikt. Dit betekent dat, theoretisch gezien, de kwasi-meerderheid van de Belgische bevolking gerust kon verwaarloosd worden door de bewindhebbers. In de jaren na '30 hadden deze kleine machtsgroepen echter nog een zeer hoge dunk van de illegale macht: de druk die door rellen, zelfs revoluties kon worden uitgeoefend door de niet-kiesgerechtigden (5). Met de Belgische omwenteling hadden deze hiervan een mooie demonstratie geleverd. Het vertrouwen in de macht van de eigen repressiemiddelen moesten de bewindhebbers eerst zelf nog ervaren, terwijl aan de andere zijde door verscheidene groepen in de eerste jaren na de omwenteling nog herhaalde malen op het probaat gebleken middel van een revolutie van relatief kleine omvang werd aangestuurd.

Indien wij nagaan op welke categorieën macht de beide regeringspartners onmiddellijk na 1830 steunden, blijkt het

(4) Dit is bijzonder scherp aan het licht gekomen met de doktoraatsverhandeling van E. WITTE, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden (1830-1848)*, die eerstdaags in druk verschijnt.

(5) Aan de interferentie tussen legale macht en illegale macht doorheen de Belgische geschiedenis van de 19e eeuw is een afzonderlijk artikel gewijd door J. DHONDT, "Parlementaire werking en agitatie in onze eigen hedendaagse geschiedenis", in J. DHONDT, *Geschiedkundige opstellen*, Antwerpen 1963, pp. 217-245.

onderscheid tussen liberalen en katholieken. De liberalen hadden duidelijk een overwicht wat de legale macht, dus de macht verworven door verkiezingen, betreft. De katholieken, die niet deze aanhang hadden onder de hogere burgerij in de steden (de Belgische verkiezingen bewijzen dit overduidelijk), hadden evenwel een veel grotere impact op de lagere bevolkingsklassen, waardoor zij zich konden doen gelden met de dreiging van de illegale macht, wat zij nog eens zouden manifesteren naar aanleiding van de ondertekening van het Verdrag van de 24 artikelen. Er was slechts een kleine periode waarin de katholieken hiervan niet meer zo zeker waren, en dit was de periode 1830-einde 1837. Het einde van deze onzekerheid zou het einde van het "unionisme uit noodzaak" betekenen, zoals we zullen zien.

Tijdens de laatste jaren voor de Omwenteling waren de katholieken en de liberalen naar elkaar toegegroeid om een reeks zeer uiteenlopende konkrete redenen, die wij hier niet meer hoeven te herhalen. Achteraf gezien had Willem zich hierover meer zorgen moeten maken dan hij gedaan heeft. Maar, in de jaren 1828-1829 zou een al te grote bezorgdheid omwille van het monsterverbond van liberalen en katholieken, zoals het achteraf nog zou genoemd worden, eerder abnormaal geweest zijn. Zolang de ontevredenheid alleen een werkelijkheid was in de geest van de vooraanstaanden, kon dit slechts een gering gevaar voor Willems regime betekenen. Daarvoor was het te strak en te autoritair opgetrokken. En welk belang kon Willem hechten aan het gemor van de man in de straat, die toch geen kanalen ter zijner beschikking had om dit gemor efficiënt tot gelding te laten komen, behalve dan een revolutie. Maar, was de Franse Revolutie niet voor alle welstellenden een voldoende teken aan de wand geweest? Waren adel en kerk er niet berooid genoeg uit gekomen om de kwasi-zekerheid te hebben dat zij zich aan een dergelijk experiment niet zouden wagen, in welke mate het regime ook op hen drukte? Beperkte revoluties, met een klein aantal doden die een regime konden omver werpen, moesten immers nog geboren worden, en konden dus niet meespelen als faktor in de overwegingen en de politiek van Willem en zijn regering. In welke mate dit gevaar werkelijk aanwezig was, bewees de Belgische revolutie zelf.

Aan de top was dus een gezamenlijk verzet tegen Willems autoriteit gekomen om uiteenlopende materiële belangen. Hierdoor hadden de liberalen zich verzekerd van de, weliswaar relatieve, greep van de kerk op een deel van de bevolking. De kerk, d.i. de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, had invloed op de lagere klerus en op de actieve minderheidsgroepen, op voorwaarde evenwel dat zij inspeelde

op bestaande tendensen. Welke? Ook de lagere klerus was niet geheel onbesmet uit een traditie van 20 jaar egalitaire slogans te voorschijn gekomen. Hij was zich daar des te sterker van bewust geworden door de onderdrukking van zijn eigen instelling zelf, de kerk, eerst onder het Franse, dan onder het Hollandse regime. Deze anti-autoritaire tendens had ook zijn invloed gehad op het religieuze bewustzijn, waarvan Lamennais de meest populaire woordvoerder is geworden. Deze strekking, die van de religie vooral een persoonlijke aangelegenheid van de gelovige wou maken, waarin de kerk slechts een middel ter realisatie hiervan zou zijn, doet soms denken aan een poging tot een tweede reformatie. Van zodra dus de top van de politiek geëngageerde clerici aan de mennaisiaanse gevoelens van de lagere klerus appelleerde, gevoelens die trouwens veel sterker zijn geweest dan de latere, 19e-eeuwse Belgische kerk wilde toegeven (6), was het slechts nog wachten op de geschikte aanleiding. Zo komt het dat vóór de Belgische omwenteling, en het was precies in de jaren 1828, 1829 dat Lamennais aan invloed won, zijn leer van de scheiding tussen kerk en staat een valabel motief werd, om welke andere redenen Lamennais' leer ook nog aanvaard is, om het verzet tegen het wettelijk gezag van koning Willem I te funderen. Na 1830 bleef deze leer een goede verantwoording voor de hoogst onwettige daad van een opstand tegen het wettelijk gezag. In *L'Avenir*, het blad van Lamennais, keurde men de revoluties van België en Polen goed (7). Ze werden ook als voorbeelden aangehaald tegen alle centralistische machtsaanspraken van Leopold, ofschoon deze reeds aan banden waren gelegd door de konstitutie, die aanvankelijk werd gezien als een concrete uitwerking van de vrijheid, zoals ook Lamennais deze beoogde (8). Het is evenwel volkomen duidelijk dat

(6) Eigenlijk niet zo verwonderlijk indien men het traditioneel 19e-eeuws kerkelijk standpunt even vergelijkt met de mennaisiaanse instelling, zoals die door A. SIMON is weergegeven: "une mésestime du pouvoir royal et de l'autorité épiscopale, une volonté qui s'apparente à celle qui a amené la constitution civile du clergé en France, une conviction très nette que la qualité de citoyen l'emporte sur celle de clerc", cfr. *Rencontres mennaisiennes en Belgique*, Bruxelles 1963, p. 172. Het is de verdienste van Mgr. A. Simon geweest het aandeel van Lamennais in de Belgische geschiedenis duidelijk gesteld te hebben in meer dan 20 publikaties.

(7) In verband met de progressieve democratische tendens van *L'Avenir*, cfr. het artikel van 26.6.1831, "Sur le suffrage universel" (*Articles de l'Avenir*, t. 5, Louvain 1831, p. 142 e.v.) of het artikel van 22.6.1831, "Les mécaniques sources de la dégradation populaire" (*Ibid.*, p. 97 e.v.).

(8) Dit onderscheid tussen de theorie en de praktijk van de grondwet wordt bijzonder duidelijk gesteld door R. AUBERT, "L'Eglise et l'Etat en Belgique au XIXe siècle", in *Res Publica*, X, 1968, no. spécial: "Les problèmes constitutionnels de la Belgique au XIXe siècle", pp. 9-31.

de mennaisiaanse gevoelens een mooi voorbeeld van een tweesnijdend zwaard konden worden, en zich ook tegen het nieuwe centrale gezag, hetzij van de staat, hetzij van de kerk, konden keren, van zodra deze zich als repressieve instanties zouden manifesteren. M.a.w. van zodra de Belgische bisschoppen hadden geopteerd om de positie van de kerk in België veilig te stellen door zelf een politieke macht te gaan vormen, met de onontbeerlijke gehoorzaamheid van het kerkelijk apparaat, zonder dewelke een politieke machtsuitoefening nu eenmaal niet mogelijk was, werden de mennaisiaanse gevoelens voor henzelf een gevaarlijke struikelblok.

De kanalen langs dewelke Lamennais het grotere publiek bereikte, waren verscheiden. Op direkte wijze geschiedde dit door de verspreiding van zijn geschriften en de verspreiding van het blad *L'Avenir* (9), op indirecte wijze door het woord en de invloed van zijn voorstanders.

Deze laatsten vormden belangrijke luidsprekers in de seminaries, waarvan er vooral drie bekendheid hadden verworven : het seminarie van Rolduc, waar Mgr. Van Bommel het theologisch onderricht met mennaisiaanse opvattingen wou huldigen (10); het seminarie Sint-Barbara te Gent, waar Van Duyn onder het aanmoedigende oog van de sekretaris van de bisschop, Raepsaet, Lamennais propageerde; en het seminarie van Roeselare.

Een andere belangrijke spreekbuis was het parlement, niet alleen voor de aanwezigen, maar voor het ganse krantenlezend publiek, gezien de talrijke opnamen van parlementaire diskussies door de pers. Niet te verwaarlozen zijn uiteindelijk de Belgische mennaisiaanse bladen, waaronder vooral de *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* furore hebben gemaakt. Ze werden trouwens, zodra het mogelijk was, door de Gentse bisschop verboden, zoals we zullen zien.

Hoge kerkelijke gezagdragers stonden bekend als notoire volgelingen van Lamennais : de reeds genoemde bisschop van Luik, de zieke Mgr. Van de Velde van Gent en zijn onmiddellijke omgeving, zijn sekretaris en zijn vikarissen-generaal, Mgr. Labis had de naam een mennaisiaanse bisschop te zijn, en de eerste rektor van Leuven, De

(9) De betekenis van *L'Avenir* blijkt o.a. uit het Belgisch aandeel in de oproep van het blad om financiële hulp. Op 3 september 1831 kon het melden dat Frankrijk 47.000 en België 20.500 F had opgebracht. Cfr. *Articles de l'Avenir*, t. 6, Louvain 1831, p. 144.

(10) Van Bommel zelf had Lamennais' *Essai sur l'Indifférence* in het Nederlands vertaald, cfr. A. SIMON, *Rencontres mennaisiennes...*, p. 136.

Ram, is een aktief mennaisiaan geweest (11).

Hoe konden zij zich uit dit dilemma redden? Hoe konden zij die opvattingen, die hen hadden geholpen een nieuwe onbelemmerde situatie te verkrijgen, doen verdwijnen? Met de Belgische omwenteling was de kerk in een democratisch land geplaatst. De situatie van de kerk zou dus bepaald worden door de verkozen machthebbers. Nu hadden de bisschoppen de keuze: ofwel vertrouwen hebben in deze machthebbers, en zich buiten de politiek houden, ofwel geen vertrouwen hebben in de machthebbers en zelf aan politiek gaan doen. Invloed uitoefenen op de machthebbers betekende echter invloed uitoefenen op de verkiezingen, op de publieke opinie. Hoe konden zij evenwel hun gezag, nodig voor de politieke aktie, over de lagere klerus vestigen, die met mennaisiaanse principes bezielde was? Deze laatste waren nog eens zeer duidelijk in de *Courrier de la Sambre* uiteengezet: "Qu'il se trompent donc étrangement, les hommes qui s'imaginent que le clergé rêve encore d'une domination temporelle que tout rend impossible! Les ennemis du catholicisme ne peuvent donc rien lui souhaiter de plus désastreux que son avènement au pouvoir; (...) Dans le propre intérêt de leur culte, les catholiques doivent séparer leur cause d'avec celle des gouvernements. Ils n'ont rien de commun avec eux; pourquoi donc allier la religion avec des éléments tout-à-fait hétérogènes? Pourquoi ne pas la borner à son véritable objet, celui de convaincre les hommes des vérités éternelles" (12).

Het was duidelijk dat de bisschoppen niet erg efficiënt konden werken op het vlak van de publieke opinie, indien dergelijke opvattingen werden gehuldigd. Zeker, de mennaisianen vormden niet de meerderheid van de klerus, maar wel een aktieve minderheid. Met het probleem van de onzekerheid van hun invloed naar beneden toe, was er één zaak die de bisschoppen konden missen, en dit was een politieke strijd met de liberalen, die op hun beurt een partner,

(11) Voor een precieser en meer gedetailleerd beeld van Lamennais' invloed in België, zie hoofdzakelijk: H. HAAG, *Les origines du catholicisme libéral en Belgique, 1789-1839*, Louvain 1950, 300 p.; A. SIMON, *Aspects de l'Unionisme (1830-1857). Documents inédits*, Wetteren 1958, 199 p.; Id., *Rencontres mennaisiennes en Belgique*, Bruxelles 1963, 267 p.; K. JUERGENSEN, *Lamennais und die Gestaltung des Belgischen Staates. Der liberale Katholizismus in der Verfassungsbewegung des 19. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1963. Voor het bisdom Gent is er de zeer gedetailleerde studie van E. LAMBERTS, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857)*, Leuven 1972, XXXIX-508 p.

(12) Dit artikel is vervolgens overgenomen door *L'Avenir*, van 22.4.1831 en dan opnieuw verschenen in de *Articles de l'Avenir*, t. 4, Louvain 1831, p. 43.

die tijdens de revoluties zijn macht naar beneden toe had bewezen, even graag te vriend hielden, een waarvan zij niet wisten of hij in geval van nood niet opnieuw op het mennaisiaanse paard zou springen. Dan begon het episkopaat aan een achteraf gezien wel pijnlijke taak : de klerus die een democratische gezindheid huldigde zoals deze door Lamennais verkondigd werd (13), welke utopische bijklank deze verwoording in deze dagen ook mag gehad hebben, ten dienste te stellen van de konservatieve bezittende klasse, hierin geholpen door Rome en de ancien-régime-paus Gregorius XVI (14). Totdat de Belgische omwenteling duidelijk voorbij was, had Rome gezwegen en impliciet de Belgische konstitutie en Lamennais' scheiding van kerk en staat aanvaard. Met de encycliek *Mirari Vos* van 15 augustus 1832 werd Lamennais veroordeeld, werd dus de andere zijde van het tweesnijdend zwaard bot gemaakt.

De geleidelijke toename van het episkopale gezag, de geleidelijk sterker wordende aftekening van hun eigen positie en streven, is zeker geen onbekend feit in de vroeg-Belgische geschiedenis. De bekende werken van H. Haag, A. Simon en K. Jürgensen hebben dit duidelijk beklemtoond. Wat wij hier, bij wijze van hypothese, willen naar voor brengen, is dat dit proces slechts zijn beslag kon krijgen mits een toenemende aftakeling van de unionistische regeringspolitiek en een voortdurend terugdringen van de mennaisiaanse houding aan de basis.

Deze hoofdlijnen en hoofdaccenten vormen evenwel slechts de synthese van een immens complexere werkelijkheid, die ons bestek te buiten gaat. Zo bestaat er kans dat iemand die zich slechts oppervlakkig informeert over de intenties van de bisschoppen in de eerste zes, zeven jaar na de onafhankelijkheid, de indruk kan krijgen dat de bisschoppen helemaal niet zo hard optraden tegen de mennaisiaanse tendensen, en deze soms zelfs de hand boven het hoofd hielden tegenover Rome. Vooral kardinaal Sterckx spoorde steeds weer tot matiging aan. Het is dan ook niet mogelijk in dit bestek dit ene aspekt buiten beschouwing te laten. De feiten zijn te belangrijk :

(13) In welke mate ook de anti-klerikale democratische krachten door Lamennais werden aangesproken, getuigt het feit dat de democratische meeting-leider Jacob KATS, in zijn toneelstuk *Den verlichten Boer*, Brussel 1835, op p. 7 passussen citeert uit Lamennais' *Paroles d'un Croyant*.

(14) Het dokument waarin vanuit Rome wordt aangedrongen op politieke inmenging in de verkiezingen, zijn de instructies aan internuntius Gizzi (A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature de Bruxelles (1834-1838)*, Bruxelles-Rome 1958, p. 102 e.v.)

- De houding van de Belgische bisschoppen tegenover de encykliëk *Mirari Vos*, die op 16 augustus 1832 ons land bereikt is voldoende bekend. Spijts het uitdrukkelijk verzoek van Staatssekretaris Capaccini, die op een vlugge verspreiding ervan had aangedrongen, omdat ook de paus dit wenste, verspreidden de Belgische bisschoppen deze encykliëk niet. De Belgische bisschoppen wensten zich niet onmiddellijk te scharen achter de openlijke veroordeling van Lamennais' leer (15). Waarom niet ?

- Te Gent richtten in hetzelfde jaar enkele konservatieve klerici van het bisdom het blad *Le Mémorial du clergé* op met het doel datgene te doen wat de bisschoppen hadden geweigerd, nl. de encykliëk te verspreiden op een manier die overeen kwam met hun respekt voor de auteur, Gregorius XVI. De oppositie vanwege de liberaal-katholieken was van deze aard dat de Gentse bisschop, Van de Velde, het blad na enkele maanden verbood (16). Waarom ?

- De tweede encykliëk, *Singulari Nos*, die in september 1834 de filosofische leerstelsels van Lamennais veroordeelt, werd, dank zij het aandringen van de aartsbisschop Sterckx, evenmin door de Belgische bisschoppen verspreid. Uitzondering hierop vormde Brugge's bisschop Boussem, die hiervoor op de vingers werd getikt (17).
Waarom ?

- In hetzelfde jaar richtten de Belgische bisschoppen een katholieke universiteit op, ofschoon het oprichten van katholieke universiteiten, tijdens het ancien régime althans, steeds een prerogatief van de paus was geweest (18). Rektor werd de mennaisiaan en Raepsaet-intimus De Ram. Naast hem werden van in het begin nog professoren aangeduid die meer bekendheid hadden verworven als aanhangers van Lamennais dan als aanhangers van de pauselijke encykliëken (19).
Waarom ? De omhalingen in alle Belgische parochies, die mede de universiteit moesten helpen bekostigen, waren bevredigend. Was dit een onverwacht, of een berekend gevolg van de mennaisiaanse benoemingen ?

(15) K. JUERGENSEN, *Lamennais ...*, pp. 254, 255 en 392.

(16) E. LAMBERTS, *Kerk en liberalisme...*, pp. 103-125.

(17) K. JUERGENSEN, *Lamennais ...*, p. 275. "Der Belgische Episkopat schien ohne werksamen Einfluss auf die Lamennais-begeisterte niedere Geistlichkeit", voegt de auteur eraan toe.

(18) "Cette initiative (...) avait étonné le Saint Siège", A. SIMON, *Lettres de Pecci (1843-1846)*, Bruxelles-Rome 1959, p. 17.

(19) Bij de benoeming van de professoren, "dont les allégeances mennaisiennes paraissaient évidentes, on craignit plus que jamais à Rome de trouver en l'université de Louvain une citadelle du libéralisme", A. SIMON, *Lettres de Pecci ...*, p. 17.

Al deze gegevens lijken dus wel eerder te wijzen op een mennaisiaanse gezindheid vanwege het episkopaat, dan op het tegendeel, zoals wij hoger hebben gesuggereerd.

Er zijn twee redenen die de bisschoppen, en vooral de aartsbisschop moet hierop een zeer heldere kijk gehad hebben, gedwongen hebben zeer omzichtig te werk te gaan met het ondermijnen van het mennaisianisme, in welke mate dit ook de vestiging van hun eigen gezag in de weg stond: 1) een afscheuring van de mennaisianen; 2) hun eigen onafhankelijkheid tegenover Rome.

A posteriori kan de vrees voor een schisma wel absurd lijken, omdat er uiteindelijk van een afscheuring van de mennaisianen toch niets is terecht gekomen. De tijdgenoten konden echter de situatie alleen beoordelen vanuit het toenmalige heden en het toenmalige onmiddellijke verleden, waarin wel voldoende elementen aanwezig waren om een dergelijke vrees te rechtvaardigen (20). De autonomie en het individuele optreden van een aantal geestelijken, waaronder zelfs voorstanders van de republiek, was gebleken in het Nationaal Kongres, en permanent ook uit hun journalistieke activiteiten. Heeft de toch breeddenkende Mgr. Van de Velde zijn klerici in 1835 niet verboden nog in dagbladen te schrijven? De mennaisiaanse centra waren, ondanks de encykliken, en mede door Leuven, nog sterk. De Stevenisten vormden de tanende getuigen van een verzet, niet tegen een lokale bisschop, maar tegen de paus zelf. Te Brussel had de abbé Helsen zich losgescheurd van de kerk, en een zelfstandige evangelische kerk opgericht... Zijn aanvraag om subsidie bracht zijn initiatief op de parlementaire tribune en de nieuwsbladen echoden dit initiatief over het land (21). Schismatieke tendensen in het Rijnland hadden Rome, in 1835, één jaar na *Singulari Nos*, genoodzaakt de encykliëk *Dum Accerbissimas* uit te vaardigen, waardoor het Hermesianisme werd verboden. De gevangennamen van Mgr. Droste van Keulen door de Pruisische regering, die de Luikse klerus verweert de bisschop geheime steun te hebben verleend, was zeker geen blijk van de onaantastbaarheid en het respect voor mijter en staf (22).

(20) "Tout l'avenir dépendait de la façon dont on aurait réagi. Ces esprits généreux mais exacerbés, ne valait-il pas mieux ne pas les heurter? Ce fut l'avis de Gizzi", A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature de Bruxelles*, p. 164.

(21) Over de subsidiëring van de Helsenisten in de Kamer, zie Louis HYMANS, *Histoire parlementaire en Belgique de 1831 à 1880*, t. I, 1831-1840, Bruxelles 1878-80, pp. 205, 209, 238 en 342. Over l'abbé Helsen zelf, zie J. WILLEQUET, *La vie tumultueuse de l'abbé Helsen, 1791-1842. Un schisme libéral et prolétarien à Bruxelles*, s.l.n.d., 268 p.

(22) A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature...*, p. 129 e.v.

De mogelijkheid van een schisma loopt bijna als een rode draad doorheen de eerste jaren van de geschiedenis van de Belgische kerk. Nog in 1839, als Mgr. Delebecque zijn enigszins agressieve onderhandelingen is begonnen om de liberaal-katholieke *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander* onder zijn supervisie te krijgen, laat hij plotseling alle troeven uit handen vallen als men hem, valselijk, komt melden dat ten gevolge van zijn initiatief een schisma dreigt (23). Dus zowel voor de bisschop als voor hen die het initiatief van de melding hadden genomen, was de mogelijkheid van een schisma concreet.

Soms komt deze rode draad bij futiele details opduiken. In 1834 had Leopold I in Rome om een pauselijke diplomatieke vertegenwoordiger voor België gevraagd. De Luikse abbé Peurette schrijft hierop naar Rome dat deze vertegenwoordiger in België moeilijkheden zou veroorzaken. De Staatssekretaris schrijft terug naar Sterckx en meldt hem Peurette's brief, met de volgende motivering: "...comme je sais qu'il (Peurette dus) écrit pour un de vos journaux, j'ai cru vous communiquer cette idée et vous demander votre avis. Je ne voudrais pas qu'une nouvelle espèce de Stévenistes commencât à se former à l'arrivée de l'internonce du pape." In zijn antwoord hierop erkent ook Sterckx impliciet het bestaan van separatistische tendensen (24). Mgr. Simon heeft trouwens in zijn werken een aantal teksten van tijdgenoten in extenso opgenomen, waarin dit onvermogen, of deze onwil van het episkopaat om de mennaisiaanse

(23) E. LAMBERTS, "De poging tot fusie tussen de Gentse katholieke kranten (1838-1839). Religieuze en politieke achtergronden", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, XL, 1969, p. 420.

(24) Capaccini aan Sterckx, 20.12.1834, geciteerd in A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature...*, p. 22, voetnoot 1.

klerus zijn gezag op te dringen, expliciet is vermeld (25). Temeer waar aan de andere zijde ook de bisschoppen zelf deze mennaisiaanse gedachtenstromingen als een werktuig gebruikten als het er op aan kwam hun eigen belangen te verdedigen. Ofschoon de mennaisianen een beletsel waren voor de bisschoppelijke machtsontplooiing naar beneden toe, waren zij anderzijds een garantie tegen de machtsaanspraken van bovenaf, i.c. deze van Rome en Leopold I, die beide zoals Metternich, troon en altaar graag hand in hand hadden zien gaan, zoals dit in het ancien régime gebruikelijk was. De bisschoppen stonden derhalve voor het volgende dilemma: zodra Rome het episkopaat aan Leopold wou binden in overeenstemming met de geest van de H. Alliantie, verdedigde het episkopaat de liberale mennaisiaanse positie van de scheiding tussen kerk en staat, waarin het door de revolutie en de lagere klerus was geduwd. Van zodra Rome, om juist dezelfde reden, het mennaisianisme wou indijken, moest het episkopaat, gezien zijn eigen machtsstreven, daarmee principieel akkoord gaan, maar kon ook hierin Rome niet volgen, omdat het tijdstip van de veroordeling van het mennaisianisme (1832 en 1834) niet strookte met de Belgische omstandigheden, m.a.w. tot eigen gezichtsverlies van de bisschoppen en zelfs tot afscheuring van een deel van de klerus had kunnen leiden. Onder het mom van gehoorzaamheid aan Rome hadden zij beide encyklieken gemakkelijk kunnen publiceren.

De vrede met de liberalen was voor dit proces een noodzakelijkheid. De bisschoppen zouden deze dan ook niet irriteren met meer

(25) In 1833: "Cependant, les évêques gémissaient en secret de l'égarément de ces jeunes énergumènes, ... impuissants à les réprimer, aussi longtemps que leur zèle fanatique parut autorisé par le silence de Rome", aldus een manifest dat diende tot introductie van een afvaardiging van adellijken bij koning Willem, A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature...*, p. 31, noot 1.

In 1834: "Comme, d'autre part, les évêques n'avaient pas assez d'autorité pour maintenir leurs prêtres dans la voie conservatrice, il était souhaitable que la voix du Saint Père se fit entendre par un représentant à Bruxelles", aldus de samenvatting van het standpunt van de koning in een brief van Ostini aan Bernetti (13.6.1834), in A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature...*, p. 45.

In 1836: "L'évêque de Bruges ... quoique évêque seulement depuis deux ans, il est presque parvenu à dompter son clergé, qui occupe la moitié de la Flandre et qui était aussi intraitable que celui de Gand ... L'évêque de Tournai ... Son clergé est entêté et protège à la chambre MM. Dubus et Dumortier qui sont les deux démocrates par excellence". Wat betreft Mgr. Van de Velde: "Son clergé, martyr et envoyé à l'armée sous Napoléon, pétitionnaire et emprisonné sous Guillaume, républicain pendant la révolution et au Congrès, professe le mépris pour toute autorité civile et la haine la plus passionnée contre la noblesse et l'aristocratie". Vilain XIII aan Hübner, 25.3.1836, A. SIMON, *Documents relatifs à la nonciature...*, pp. 111-113.

machtsaanspraken dan strikt noodzakelijk was voor hun eigen uitbouw. Deze machtsuitbouw moest op een bepaald ogenblik de liberaal-katholieken voor het dwingende dilemma plaatsen : liberaal of katholiek. Dit betekende evenwel terzelfdertijd, noodzakelijkerwijze, het afduwen van de liberalen, dus het einde van het unionisme.

Is het mogelijk vast te stellen op welk ogenblik de bisschoppen zelf dit moment gekozen achtten ? Wij weten op welke wijze de bisschoppen er steeds voor gezorgd hebben de mennaisianen niet harder voor het hoofd te stoten dan nodig was, en op welke wijze zij de liberalen hebben ontzien, behalve dan als deze bezwaren naar voor brachten tegen deze uitbouw- en machtsverwervingspolitiek. Mogen wij dan niet veronderstellen, dat van zodra de bisschoppen een daad stelden waarin deze houding fundamenteel werd gewijzigd, en zelfs zuiver agressief werd door een direkte aanval op het liberalistische gedachtegoed, dat de bisschoppen zich op dit ogenblik voldoende sterk achtten om een eventuele tegenaanval met succes te doorstaan, dus voldoende zeker waren van de reactie van hun klerus ? Het komt er hierbij inderdaad op aan een onderscheid te maken tussen enerzijds de vele polemieken die reeds de ganse periode door tussen liberalen en katholieken werden gevoerd, maar die in laatste instantie weinig veranderden aan de bestaande machtsverhoudingen, en anderzijds een strijd, die hierin wél verandering zou brengen.

Het opdringen van een keuze aan de liberaal-katholieken, dus het desavoueren van het liberale gedachtegoed, geschiedde einde 1837, een kleine drie maanden vóór koning Willem aan de konferentie van Londen liet weten dat hij de afstand van België zou aanvaarden, op een zeer ingenieuze wijze : de bisschoppen verboden de gelovigen nog verder deel uit te maken van de vrijmetselarij. Het komt er nu op aan dit verbod zijn betekenis te geven die het in de toenmalige omstandigheden had. Wat was de vrijmetselarij op dat ogenblik voor de tijdgenoten ? Was een verbod hiervan niet vanzelfsprekend ? Was zij niet reeds vroeger verboden (26) ?

(26) Over deze circulaire van de bisschoppen tegen de vrijmetselarij, zie A. SIMON, *Le Cardinal Sterckx et son temps (1792-1867)*, Wetteren 1950, vol. I, pp. 320-328; ID., *La politique religieuse de Léopold Ier. Documents inédits*, Bruxelles 1953, pp. 41-42; ID., *Documents relatifs...*, p. 158. De houding van *L'Avenir* i.v.m. de geheime genootschappen was ondubbelzinnig verkondigd : "Nous savons tous qu'elles ont puisamment contribué au maintien de l'ordre au milieu du désordre, à l'accord si parfait qui s'est établi entre les éléments les plus opposés. Beaucoup de choses s'expliquent par leur présence, et même il est permis de croire qu'elles n'ont point été étrangères à la clémence des vainqueurs, car nous aimons à le dire, chez nous du moins les sociétés secrètes ont perdu cet impitoyable fanatisme qui fut leur caractère distinctif dans la première révolution", *Articles de l'Avenir*, t. 4, Louvain 1831, p. 44 (23 avril 1831).

De encyccliek *Quo graviora mala* had in 1825 de vrijmetselarij nog eens veroordeeld. In België was deze encyccliek slechts gedeeltelijk gepubliceerd. In de diocesen Gent, Brugge en Mechelen werden er sankties voor de vrijmetselaars voorzien, maar niet toegepast. In 1828 had aartsbisschop de Méan aan de pastoors een zekere vrijheid gelaten om de vrijmetselaars tot de sakramenten toe te laten (27). Koning Willem had zelf immers daadwerkelijk tot de ontwikkeling van de vrijmetselarij bijgedragen.

Wat was de vrijmetselarij na 1830 ? In ieder geval nog niet exclusief voorbehouden voor vrijdenkers zoals dit enkele decennia later wel het geval zou zijn, vooral ten gevolge van deze strenge veroordeling van de bisschoppen. "A ce moment, beaucoup de croyants catholiques étaient franc-maçons; l'union - ou l'unionisme si l'on veut - favorisait ce coudoïement" (28). Meer nog : "Plusieurs catholiques avaient cru pouvoir s'affilier à la Franc-maçonnerie, espérant rénover par elle le Catholicisme" (29). Immers, antiklerikalisme betekende nog geenszins verzet tegen de godsdienst of de kerk als geestelijk instelling, slechts verzet tegen "l'intervention officielle - institutionnelle disons - de l'Eglise dans la gestion de la Cité" (30). Iets waarover Lamennais en zijn volgelingen het trouwens volkomen eens waren. Maar, aldus nog steeds Simon, "Les loges furent un des centres d'action de l'émancipation politique et c'est ainsi qu'elles devaient inévitablement rencontrer sur leur route, pour s'y opposer, l'influence politique du clergé" (31). Bij ontstentenis van elke politieke organisatie, bij ontstentenis van een organisme zoals de kerk, waren de liberalen bijna uitsluitend aangewezen op de bestaande organisatie van de vrijmetselarij om identiek hetzelfde proces door te maken, dat door de bisschoppen binnenkerkelijk werd gevoerd. Ook daar zag men langzamerhand duidelijker in dat de kerk de grote politieke tegenstrever van de toekomst zou worden, gezien de mennaisiaanse opvattingen van de duidelijke scheiding kerk-staat door het episkopaat niet gevolgd werden.

In november 1837 vragen de Gentse vikarissen-generaal De Smet en Sonnevile aan de aartsbisschop een interventie tegen de vrijmetselarij. Men zou moeten nagaan in welke mate de voorbije verkiezingen hierbij een rol hebben gespeeld. Sterckx, anders steeds zo bezorgd om de liberalen niet uit te dagen, geeft nu onmiddellijk

(27) A. SIMON, *Le Cardinal Sterckx...*, I, p. 320 e.v.

(28) A. SIMON, *Aspects de l'Unionisme...*, p. 103.

(29) *Ibid.*, p. 100.

(30) *Ibid.*, p. 100.

(31) *Ibid.*, p. 101.

gevolg aan dit verzoek en zendt de andere bisschoppen een ontwerp van een veroordeling.

Daarin wil hij de pastoors de vrije hand laten in de wijze waarop dit diende te geschieden. Mgr. Labis van Doornik vond het ontwerp evenwel niet krachtig genoeg. Volgens hem diende men zich beter rechtstreeks tot de gelovigen te richten : "elle (Sterckx' ontwerp) est dangereuse parce est laissé aux commentaires des curés", aldus Labis die blijkbaar in deze kommentaren niet veel vertrouwen had. Mgr. Van Bommel vond het ontwerp eveneens te zwak, men diende er volgens hem de pauselijke bullen nog bij te publiceren, die in een heel wat krachtadiger taal waren vervat. Mgr. Dehesselle van Namen wou dit juist niet, terwijl Mgr. Boussen van Brugge het raadzamer vond eerst minister de Theux te gaan raadplegen (32).

De *Epistola Antistitum regni Belgici contra Franco-Muratores* verscheen op 28 december 1837. Zij diende voorgelezen in alle parochiekerken. Dus ook Sterckx had het blijkbaar raadzamer gevonden de brief niet over te laten aan de "commentaires des curés". Er was een grote aktie die, behalve bij de ultramontanen, zeer negatief was. Zelfs de diplomatieke vertegenwoordiger van het Vaticaan in België, op dat ogenblik internuntius Fornari, vond dat de veroordeling meer kwaad dan goed veroorzaakt had. Ook de koning heeft lange tijd Sterckx dit initiatief niet kunnen vergeven. "On n'agirait pas ainsi à Rome", schreef hij, die juist om een internuntius gevraagd had om de bisschoppen in de matiging te houden en het unionisme dat hij meer dan enige andere Belgische politicus voorstond, niet in gevaar te brengen. Katholieke politici zoals Dumortier, zoals De Decker, "et un grand nombre de catholiques" waren de mening toegedaan dat deze publikaite een fout was, in die zin dat de bisschoppen "le facheux effet politique" hadden moeten voorzien (33). Wij geloven echter niet dat de bisschoppen de politieke gevolgen van hun daad niet hadden voorzien, zoals De Decker meende : toen, bij de voorbereidingen, Van Bommel aandrong om de omzendbrief van de kansel te laten aflezen, schreef hij : "Cela met nos curés plus à l'aise et les pierres et les charivaris ne seront que pour nous" (34). Hij wist dus dat er stenen gingen

(32) A. SIMON, *Le Cardinal Sterckx...*, I, p. 323 e.v.

(33) *Ibid.*, p. 326.

(34) *Ibid.*, p. 326.

vliegen (35).

Bewust of onbewust, door hun omzendbrief hadden de bisschoppen er in ruime mate toe bijgedragen dat het woord antiklerikaal moeilijker en moeilijker in zijn letterlijke betekenis kon gebruikt worden. In zijn brief van 30 november aan Sterckx had Mgr. Labis nog geschreven "mais il y a de l'hypocrisie, car il est évident qu'on ne veut diminuer l'influence du clergé que pour paralyser l'action des principes catholiques sur les populations et sur la marche de la société" (36). Waaruit inderdaad het vermoeden kan afgeleid worden dat men effectief rechtstreeks aanstuurde op een opzettelijke vermenging van de begrippen antiklerikaal en antigodsdienstig, wat trouwens vanaf deze jaren in de pers legio wordt.

In elk geval ligt deze iuxtapositie van de termen antiklerikaal en antigodsdienstig volledig in de lijn van het effect door de bisschoppen beoogd met het verbod deel uit te maken van de vrijmetselarij : de scheiding van de liberaal-katholieken door het liberale gedachtegoed, waarvan de vrijmetselaars niet alleen pas sedert de onafhankelijkheid de exponenten waren, voor te stellen als vijandig aan de godsdienst. Waar de liberaal-katholieken, in 1832 en 1834 nog met een stilzwijgende instemming van de bisschoppen, de pauselijke encyclieken hadden kunnen negeren, was dit nu niet meer mogelijk (37). Mgr. Delebecque van Gent zou trouwens op het einde van het jaar zijn klerus en gelovigen opnieuw voor dezelfde keuze stellen, maar dan in een totaal andere verband, wanneer hij aan de katholieken de lektuur verbiedt van de liberaal-katholieke *Journal des Flandres* en *Den Vaderlander*, in een poging zijn autoriteit te

(35) De wijze waarop door de katholieke vrijmetselaars werd gereageerd tegen deze stellingname van het episkopaat kan men mooi aflezen uit de Vastenbrief van Mgr. Van Bommel van Luik van 5 februari 1838, die als titel draagt : *Over de gehoorzaamheid aan de Stoel van Petrus* : "Hier in ons Belgenland oordelen de Bisschoppen het noodig, de gelovigen te doen herinneren aan het doemvonnis door verschillende Pausen tegen de geheime genootschappen uitgesproken : en wat gebeurt er ? van alle kanten hoort men tegen de onverdraagzaamheid der katholyke kerk schreeuwen, en men beweert, tegen de uitspraak der Pausen in, dat men niet ophoudt een goed katholyk te zyn, al is het, dat men lid van die geheime genootschappen blijft."

(36) Labis aan Sterckx, 30.11.1837, cfr. A. SIMON, *Le Cardinal Sterckx...*, I, p. 327.

(37) "Cette circulaire a creusé le fossé entre catholiques et libéraux et les a fait redevenir, plus violemment encore qu'auparavant, des ennemis", A. SIMON, *Documents relatifs...*, p. 158; E. WITTE, "Het projekt tot omkoping van de Brusselse krant *L'Emancipation* door het Belgisch episkopaat in 1838", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, II, 1970, 1, pp. 45-54.

redden. Is het trouwens niet symptomatisch voor het keerpunt in de episkopale politiek dat, in hetzelfde jaar 1838, niet alleen de Gentse bisschop twee volgzaam nieuwsbladen ter zijner beschikking krijgt, nl. *L'Organe des Flandres* en *Den Vlaming*, nadat zijn poging i.v.m. de liberaal-katholieke bladen was mislukt, maar dat ook te Brussel, in hetzelfde jaar 1838 een projekt tot omkoping van de Brusselse krant *L'Emancipation* mislukt, nadat in dezelfde stad een andere initiatief, nl. de oprichting van *Le Conservateur Belge*, gestart op 15 juni 1837, op 1 januari 1838 ten einde was gelopen (38). In hetzelfde jaar is Mgr. Van Bommel steeds minder en minder tevreden met de zelfstandige wijze waarop D. Stas *Le Courier de la Meuse* redigeert.

Het is zeker niet aan vergetelheid te wijten dat de Belgische bisschoppen zich pas rond 1838 algemeen zorgen gaan maken over hun gebrek aan dociele kranten. Vanaf 1838 zijn zij evenwel van oordeel dat de politieke bedoelingen die men hen zou gaan toeschrijven als gevolg van deze aktie, kunnen opgevangen worden.

Een mooie gelegenheid om hun autoriteit te testen werd de bisschoppen geboden met de tribulaties die aan de ratifikatie van het Verdrag van de 24 artikelen vooraf gingen. De agitatie is zover opgevoerd geworden dat de politici een spontaan opnemen van de wapens van de bevolking vreesden: "Kurzum, wenn die Regierung befürchten musste, dass sich der Ausführung des Vertrages bewaffneter Widerstand entgegensezte und das Land in einen Krieg mit dem Ausland verwickelt würde (...) so trug zu einem groszen Teil Schuld daran die Unterstützung welche von kirchlicher Seite jenem

(38) R. VAN EENOO, "De initiatieven op persgebied van de Westvlaamse bisschoppen (1834-1852)", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, II, 1970, 1, p. 62; A. CORDEWIENER, "Attitudes des catholiques et de l'épiscopat devant les problèmes posés par l'organisation de leur presse à Bruxelles (1831-1843)", *Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, II, 1970, 1, pp. 33, 34.

Deze kwestie is uitvoerig behandeld door Emiel LAMBERTS, *De poging tot fusie tussen de Gentse katolieke kranten...* In welke mate het verbod effect heeft gehad, m.a.w. welke de autoriteit was van de bisschop op dit ogenblik, kan alleen bij benadering bepaald worden door de oplagecijfers van beide bladen doorheen deze periode te vergelijken.

	1835	1836	1837	1838	1839	1840
<i>Den Vaderlander</i>	1537	1562	1422	1025	1125	872
<i>Journal des Flandres</i>	398	362	441	465	404	308

Cijfers volgens J. MALOU, "Notice statistique sur les journaux belges (1830-1842)", in *Bulletin de la Commission Centrale de Statistique*, t. 1, Bruxelles 1843. Het blijkt duidelijk dat de gehoorzaamheid van de lezers van beide bladen niet erg groot was.

Treiben gewährt wurde" (39). En dat het hierbij wel degelijk om een test ging, of misschien wel om een openlijk machtsvertoon, wordt duidelijk aangetoond doordat Sterckx en Fornari pas op het laatste ogenblik hebben aangedrongen op matiging en aanvaarding van het Verdrag. Het Verdrag zelf was dus eerder bijkomstig. De ernst van de oppositie was een voldoende bewijs voor henzelf en hun tegenstanders. Hun prognose, een voldoende controle over de lagere klerus en de publieke opinie te hebben om met succes een oorlogssfeer te creëren en ook tijdig te kunnen afremmen, was dus juist geweest.

Het unionisme op regeringsniveau bood beide partijen de nodige vrede voor hun interne konsolidatie en organisatie. Eens deze konsolidatie ver genoeg gevorderd, en wij menen voldoende argumenten samengebracht te hebben om dit stadium in december 1837 te plaatsen, dienden de bisschoppen, op grond van het politiek engagement waarvoor zij in de nieuwe democratische staatsstructuur hadden geopteerd, de unionistische regeringspolitiek te verlaten, of te behouden indien hun nieuwe machtsaanspraken daarin voldoende tot hun recht konden komen. De situatie was dus uiteindelijk in die zin gewijzigd, dat de kerk, onmiddellijk vóór en na 1830 een te duchten partner was omwille van haar impact op de bevolking, op voorwaarde dat de mennaisiaanse vlag werd ontvouwen, terwijl haar impact op grotere bevolkingsdelen einde 1837, begin 1838 onder episkopale vlag kon gerealiseerd worden. In beide gevallen was het evenwel de illegale macht waarmee zij zich konden doen gelden. A. Kurtz' kijk op de woelingen rond het verdrag bewijst dit voldoende. Op de tactische redenen waarom ook na deze periode de unionistische regeringspolitiek nog verder werd in stand gehouden, kunnen wij hier niet ingaan. In elk geval menen wij hiermede de klassieke opvatting dat de "buitenlandse dreiging uit het Noorden" de oorzaak was van het einde van het unionisme, door een valabele alternatieve hypothese vervangen, of juist, aangevuld te hebben.

(39) A. KURTZ, *Belgische Parteigegensätze zur Zeit der Kämpfe um die Annahme der 24 Artikel in den Jahren 1838 und 1839*, Ludwigsburg 1935, p. 56.